

Noodzaak tot omschakeling en knelpunten in omschakeling

Quick Scan Omschakeling naar Biologische Landbouw anno 2007

bioKennis

WAGENINGEN UR

For quality of life

Quick Scan Omschakeling naar Biologische Landbouw anno 2007

Noodzaak tot omschakeling en knelpunten in omschakeling

Wijnand Sukkel, Bartold van der Waal & Derk van Balen

© 2007 Wageningen, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 363

Dit is een vertrouwelijk document, uitsluitend bedoeld voor intern gebruik binnen LNV dan wel met toestemming door derden. Niets uit dit document mag worden gebruikt, vermenigvuldigd of verspreid voor extern gebruik.

Projectnummer: 3250088300

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V.

Adres : Edelhertweg 1, Lelystad
: Postbus 430, 8300 AK Lelystad
Tel. : 0320 - 291111
Fax : 0320 - 230479
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Inhoudsopgave

pagina

1	CONCLUSIES EN SAMENVATTING.....	5
1.1	Belangrijkste conclusies quick scan omschakeling.....	5
1.2	Samenvatting	6
2	AANLEIDING EN AANPAK QUICK SCAN.....	9
2.1	Aanleiding en onderzoeksvraag.....	9
2.2	Afbakening	9
2.3	Werkwijze.....	10
3	AREAAL, MARKT EN BELEID TOT EN MET 2007.....	13
3.1	Beleid voor ondersteuning omschakeling	13
3.2	Ontwikkeling vraag en aanbod 1999 - 2007	14
4	KNELPUNTEN ROND OMSCHAKELING.....	19
4.1	Aanbodskrapte anno 2007	19
4.1.1	Algemeen	19
4.1.2	Marktfluctuaties en omschakelperiode.....	20
4.1.3	Aanbodskrapte per product of sector.....	21
4.2	Knelpunten in omschakeling 2007.....	24
4.2.1	Algemene situatie rond omschakeling	24
4.2.2	Belemmeringen in omschakeling voor alle sectoren.....	25
4.2.3	Specifieke belemmeringen per sector	28
4.2.4	Kansen voor omschakeling.....	32
4.3	Tot slot.....	33
	LITERATUUR.....	35
	BIJLAGE 1 LIJST MET GEÏNTERVIEWDE PERSONEN.....	37

1 Conclusies en samenvatting

1.1 Belangrijkste conclusies quick scan omschakeling

- Door een grote vraag in de markt is er voor de meeste productgroepen momenteel ruimte voor uitbreiding van het aanbod van biologische producten.
- De grootste tekorten in het aanbod komen voor bij de productgroepen zuivel (inclusief schapen en geiten), varkensvlees, industriegroenten, verse markt groenten en glasgroenten.
- Uitbreiding van bestaande biologische bedrijven en extra import van biologische producten is in de meeste gevallen onvoldoende om aan de huidige grote marktvaart te kunnen voldoen.
- Er is een behoefte aan uitbreiding van het aantal biologische bedrijven om de huidige tekorten in het aanbod te kunnen oplossen. Er wordt echter nog maar mondjesmaat omgeschakeld naar biologische landbouw.
- Door de verplichte omschakelperiode van twee (één- en tweejarige teelten en blijvend grasland) of drie jaar (overblijvende gewassen) is het voor een aantal sectoren erg moeilijk om tot een goede en tijdige afstemming te komen van het geproduceerde volume op het gevraagde volume.
- Als belangrijke belemmeringen voor omschakeling worden genoemd:
 - Onbekendheid met en negatief beeld van de biologische bedrijfsvoering
 - Onvoldoende vertrouwen in de biologische markt
 - Economische drempels als hoge investeringen en daling van het inkomen in de omschakelperiode
 - Geen economische voordeel ten opzichte van gangbare productie
 - Vergrijzing en gebrek aan ondernemerschap in de agrarische sector
- Voor de sectoren zuivel, varkensvlees en pluimvee spelen de ketenpartijen een belangrijke sturende rol in de omschakeling. In deze sectoren is men vrij positief over de mogelijkheden voor uitbreiding van de productie door nieuwe omschakeling.
- Een algemeen voorkomend gevoel is een huiver voor verstoring van de nog vaak fragiele markt door een te snelle of niet marktgestuurde groei van het aanbod.

1.2 Samenvatting

Aanleiding en werkwijze

In het Algemeen Overleg in de Tweede Kamer op 11 april 2007 heeft de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) toegezegd te onderzoeken of er knelpunten zijn rond omschakeling naar de biologische landbouw. Om dit inzicht te genereren heeft LNV opdracht gegeven tot onderliggend onderzoek. De leidende onderzoeksvraag bij hierbij is:

- Is er anno 2007 sprake van knelpunten rond omschakeling van primaire ondernemers van gangbare naar biologische landbouw? Zo ja, welke zijn dit?

Als achterliggende vraag is meegenomen of er vanuit de markt geredeneerd een noodzaak is voor groei van het aanbod van biologische producten en of deze groei door omschakeling gerealiseerd moet worden.

Als methodiek is gekozen voor het houden van een vijftigtal semi-gestructureerde interviews bij sleutelspelers in de sector en bij een aantal omschakelaars of geïnteresseerden in omschakeling. Daarnaast is er gebruik gemaakt van bestaande wetenschappelijke en vakliteratuur op dit gebied, beleidsevaluaties en van materiaal dat rond deze problematiek onlangs verzameld is door diverse instellingen.

Beleid en ontwikkeling biologische sector tot en met 2007

Van 1994 tot en met 2002 en in 2004 bestond de Regeling Stimulering Biologische Productie (RSBP). Deze regeling voorzag in subsidie per hectare voor omschakeling en een voortzetting. Naast de RSBP kon er gebruik gemaakt worden van groenfinanciering voor investeringen en van een investeringspremieregeling voor omschakeling naar de biologische varkenshouderij (eind 2001 – begin 2002).

Na 2004 is er geen sprake meer van omschakelsubsidies. Biologische bedrijven ontvangen sinds 2006 een zogenaamde voortzettingssubsidie welke gelijk is aan de kosten van de certificering voor de biologische productie-methode op het bedrijf.

Sinds 2001 richt het beleid rond de stimulering van biologische landbouw zich sterk op de ontwikkeling van vooral de vraagkant van de markt. Dit beleid is ingezet met de beleidsnota 'Een biologische markt te winnen' (periode 2001-2004). Dit beleid van vraagstimulering zet zich tot op heden voort.

De consumentenbestedingen aan biologische producten laten zowel wereldwijd als in Nederland sinds 1999 een regelmatig stijgende lijn zien.

De aanbodkant heeft zich niet op dezelfde manier ontwikkeld. Het aantal bedrijven en het areaal is in de periode 1999-2002 sterk gegroeid. Deze groei werd veroorzaakt door de positieve marktvooruitzichten en de financiële ondersteuning van de overheid voor omschakeling en investeringen. Door diverse oorzaken was de afzet en prijsvorming in de periode 2002-2005 minder gunstig dan verwacht. De snelle groei van het areaal en aantal bedrijven en de tegenvallende markt hebben geleid tot een aantal beeldbepalende incidenten waaronder faillisse-

menten en bedrijfsbeëindigingen. Deze gebeurtenissen hebben bij gangbare ondernemers sterk bijgedragen aan het huidige negatieve imago van de biologische afzetmarkt en bedrijfsvoering.

Mede door de tegenvallende marktontwikkeling is het aantal biologische bedrijven in Nederland sinds 2002 licht gedaald en het biologische areaal is sinds 2004 niet verder gegroeid. De markt lijkt hierdoor weer in evenwicht te zijn gekomen. De laatste jaren buigt het aanbodoverschot langzaam om naar een aanbodskrapte.

Skal geeft aan dat er in de eerste helft van 2007 voor het eerst sinds jaren weer een lichte stijging van het aantal bedrijven is waar te nemen.

Aanbodkrapte anno 2007

Het algemene beeld over vrijwel alle producten is dat het aanbod anno 2007 licht tot zeer sterk achter blijft bij de vraag. Voor de productgroepen zuivel, varkensvlees, industriegroenten, verse markt groenten, glasgroenten en fruit blijkt de aanbodskrapte het meest urgent.

Een ander algemeen beeld is echter een huiver voor verstoring van de nog vaak fragiele markt door een te snelle groei van het aanbod.

Er is een duidelijk onderscheid te zien tussen sterk ketengestuurde sectoren met een beperkt aantal producten en marktspelers en sectoren met een grote diversiteit aan producten als de akkerbouw en de teelt van vollegrondsgroenten. Voor de sectoren zuivel en vlees zijn er weliswaar tekorten, maar de keten heeft zelf meestal een goed beeld van de situatie in de markt en hoe de tekorten opgelost moeten worden.

Voor de sectoren akkerbouw en vollegrondsgroenten zijn er vele ketenpartijen (granen, industriegroenten, aardappelen, versmarkt groenten), ieder met hun eigen belangen, dynamiek en organisatiestructuur. Van een structureel inzicht in de aanbodskrapte en een gezamenlijke visie over de aanpak hiervan is bij deze sectoren nauwelijks sprake.

De Nederlandse biologische sector is voor een belangrijk deel afhankelijk van export. Het exportvolume per land kan vrij sterk fluctueren en is moeilijk voorspelbaar. Samen met de inflexibiliteit in het productievolume door de lange omschakelperiode is het vrijwel onontkoombaar dat er tijdelijke tekorten of overschotten optreden.

Omschakeling anno 2007

Vrijwel alle partijen zijn het er over eens dat er ruimte is voor nieuwe omschakelaars, dat er momenteel onvoldoende bedrijven omschakelen en dat er een noodzaak is om nieuwe omschakeling te bevorderen en te sturen. Het tekort aan omschakelaars wordt in de veehouderij als een minder groot knelpunt ervaren dan in de plantaardige sector. Men ziet het als een tijdelijk en oplosbaar probleem. Dit heeft vooral te maken met het sterk ketengestuurde karakter van de veehouderij. De afnemers treden sterk sturend op in de omvang van de primaire productie. Zowel producenten als afnemers zijn van mening dat zonder afzetcontract of afzetgarantie er niet moet worden omgeschakeld.

In vrijwel alle sectoren wordt een aantal oorzaken voor de trage omschakeling vaak genoemd. Deze zijn:

A. Onbekendheid met en negatief beeld van de biologische bedrijfsvoering

De biologische bedrijfsvoering is weinig bekend bij gangbare boeren en er bestaat een beeld van veel arbeid, onvoorspelbaarheid en regelmatige calamiteiten in de bedrijfsvoering.

B. Geen vertrouwen in de markt

Onvoldoende vertrouwen in de stabiliteit en duurzaamheid van de markt voor biologische producten.

C. Economische belemmeringen

Omvang van (des)investeringen, inkomensdip tijdens omschakeling.

D. Geen economisch voordeel

De gangbare productprijzen zijn evenals de biologische productprijzen goed en dus is er geen noodzaak tot omschakeling.

E. Vergrijzing en gebrek aan ondernemerschap

De gemiddelde leeftijd van de huidige agrarische ondernemer is hoog. Men is vaak teveel traditioneel boer en te weinig ondernemer.

F. Biologisch is geen geschikte bedrijfs optie

De omschakeling naar bio is niet haalbaar omdat het bedrijf te gespecialiseerd is, niet in een goed gebied ligt, er (nog) onvoldoende markt is voor specifiek product.

G. Onvoldoende vakmanschap

Men heeft nog onvoldoende vertrouwen in eigen vakmanschap om biologisch te kunnen telen.

H. Onvoldoende beschikbare kennis

Vooraf voor enkele van de kleinere sectoren vindt men vaak dat er te weinig technische kennis beschikbaar is om te kunnen omschakelen.

I. Moeilijke zij-instroom

Ondernemers die niet uit de sector zelf afkomstig zijn kunnen nauwelijks een bedrijf starten.

2 Aanleiding en aanpak Quick Scan

2.1 Aanleiding en onderzoeksvraag

In het Algemeen Overleg in de Tweede Kamer op 11 april 2007 heeft de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) toegezegd te onderzoeken of er knelpunten zijn rond omschakeling naar de biologische landbouw. Om dit inzicht te genereren heeft LNV opdracht gegeven tot onderliggend onderzoek.

In dit rapport wordt antwoord gegeven op de volgende onderzoeksvraag:

- Is er anno 2007 sprake van knelpunten rond omschakeling van primaire ondernemers van gangbare naar biologische landbouw? Zo ja, welke zijn dit?

Het gaat hier om ondernemers die wel willen omschakelen, maar belemmeringen ervaren waardoor ze niet kunnen en/of willen omschakelen. De vraag is welke belemmeringen dit dan zijn. In dit onderzoek wordt gekeken naar zowel de biologische sector als geheel als de specifieke deelsectoren in deze landbouwsector. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen sectoren met sterke ketenpartijen (zoals zuivel) en sectoren waar dit niet het geval is (plantaardig, groenten). De indruk bestaat dat dit (veel) verschil uitmaakt in de mate van omschakeling, omdat ketenpartijen de omschakeling kunnen vergemakkelijken met bijvoorbeeld contracten of afzetgaranties.

2.2 Afbakening

In de beschrijving van de onderzoeksvraag ligt de nadruk op de knelpunten en motieven van gangbare primaire producenten bij omschakeling van gangbare naar biologische landbouw. Een van de belangrijkste onderliggende vragen is hierbij of er vanuit de markt vraag geredeneerd, wel een noodzaak tot extra omschakeling is. De volgende twee extra vragen zijn dan ook in de verkenning meegenomen:

- Is er in de markt ruimte voor uitbreiding van de aanvoer en zo ja voor welke sectoren?
- Hoe moet die extra aanvoer gerealiseerd worden?

Voor de tweede vraag kan hierbij gedacht worden aan extra import, aan schaalvergroting van bestaande bedrijven of aan omschakeling van gangbare bedrijven.

Daarnaast is het binnen de gegeven tijd voor de uitvoering van de quick scan niet mogelijk om voor alle sectoren een compleet en afgewogen beeld te krijgen over de motieven van gangbare ondernemers om al dan niet om te schakelen naar de biologische landbouw. Voor een goed beeld is het immers nodig om juist gangbare onder-

nemers te bevragen op de door hun ondervonden belemmeringen voor omschakeling. Hiervoor zou voor elke sector een grote groep gangbare ondernemers geïnterviewd of geënkquêteerd moeten worden. Dit past niet bij de in de opdracht aangegeven deadline voor beantwoording van de onderzoeksvragen. Om deze redenen is er voor een beperking in het aantal sectoren en het aantal te interviewen personen gekozen.

2.3 Werkwijze

Om een beeld te krijgen van de stand van zaken rond omschakeling is gekozen voor het houden van semi-gestructureerde interviews bij sleutelspelers in de sector en bij een aantal omschakelaars of geïnteresseerden in omschakeling. Daarnaast is gebruik gemaakt van materiaal dat rond deze problematiek onlangs verzameld is door de TaskForce Marktontwikkeling Biologische Landbouw (TaskForce-MBL) en door de Stuurgroep Landbouw Innovatie Noord-Brabant (Stuurgroep LIB).

Voor de interviews is gekozen voor een kwalitatieve benadering waarbij een vijftigtal personen is geïnterviewd. Vanwege hun omvang is voor de grote sectoren akkerbouw, groenteteelt en melkveehouderij een relatief groot aantal sleutelspelers en telers geïnterviewd. Voor akkerbouw en groenten zijn de meeste interviews gehouden vanwege het grote aantal producten en ketenpartijen. Vanwege hun geringe omvang en/of het beperkte aantal ketenpartijen, is voor de sectoren pluimveehouderij, varkenshouderij, fruitteelt, glasgroenten en sierteelt een relatief beperkt aantal personen geïnterviewd. Voor sectoren als paddenstoelen en wijnbouw is vanwege hun zeer geringe omvang geen verkenning uitgevoerd.

Leidraad voor de interviews waren de volgende vragen:

- A. Is er noodzaak tot nieuwe omschakeling?
- B. Wat zijn de belangrijkste belemmeringen om te kunnen omschakelen?
- C. Als men twijfelt, welke belemmering moet worden weggenomen om toch te gaan omschakelen?
- D. Als men wel gaat omschakelen: Wat is de reden om wel om te schakelen?

Voor de vragen B tot en met D zijn de antwoorden per vraag onder verschillende categorieën ingedeeld zoals financiële, markttechnische, sociale en belemmeringen in de beschikbare kennis.

Naast interviews volgens bovenstaande leidraad zijn er enkele partijen zeer gericht bevraagd op bepaalde aspecten van omschakeling. Skal is bijvoorbeeld bevraagd op de laatste stand van zaken van het aantal gecertificeerde bedrijven. Verder zijn keten- en marktpartijen vaak meer specifiek bevraagd op de stand van zaken in de markt.

De volgende groepen van sleutelpersonen zijn geïnterviewd of geraadpleegd (zie lijst in Bijlage 1):

- Taskforce MBL ketenmanagers
- Kennismanagers Bioconnect
- Themacoördinatoren onderzoek biologische landbouw (WUR)
- Voorzitters/leden productwerkgroepen Bioconnect
- Ketenpartijen biologische producten
- Vooraanstaande biologische ondernemers
- Biologische ondernemers die onlangs zijn omgeschakeld
- Gangbare ondernemers geïnteresseerd in omschakeling
- ZLTO/LIB
- LNV Directie Kennis en Directie Landbouw (begeleiding project)

De volgende schriftelijke bronnen zijn geraadpleegd:

- LNV beleidsnota's biologische landbouw
- LNV beleidsevaluaties biologische landbouw
- Wetenschappelijke studies rond motieven omschakeling naar duurzame landbouw
- Vakbladen biologische landbouw (Biofood magazine en Ekoland)
- Discussienotities aanbodskrapte en omschakeling: Taskforce MBL, productwerkgroep AGV (notitie van Balen, DLV) en LIB
- Biologica Eko- en Bio-monitor

Er is afgestemd en uitgewisseld met de volgende initiatieven en organisaties:

- Evaluatie beleidsnota (Ecorys)
- Marktevaluatie TaskForce MBL
- LTO Vakgroep biologische landbouw, ZLTO en LIB

3 Areaal, markt en beleid tot en met 2007

Het beleid ter bevordering van de biologische landbouw en de ontwikkeling van de biologische markt tot op heden zijn sterk mede bepalend voor de huidige situatie in de biologische landbouw en voor de houding van agrarische ondernemers ten opzichte van biologische landbouw. De Regeling Stimulering Biologische Productie (RSBP) en de sterke nadruk in het beleid op de marktontwikkeling hebben grote invloed gehad op de ontwikkeling van respectievelijk het aanbod en de vraag naar biologische producten. De sterke marktschommelingen en de opgetreden calamiteiten bij producenten, verwerkers en afnemers hebben daarnaast een belangrijke invloed gehad op de beeldvorming van biologische landbouw bij gangbare ondernemers. De afgelopen periode kan hierdoor als een belangrijke leerschool dienen voor het vaststellen van een effectief overheidsbeleid voor de toekomst. In dit hoofdstuk wordt daarom eerst kort ingegaan op het overheidsbeleid in de afgelopen jaren en vervolgens op de ontwikkelingen van vraag en aanbod in de biologische landbouw van 1999 tot 2007.

3.1 Beleid voor ondersteuning omschakeling

Er zijn sinds 1994 verschillende financiële instrumenten ter ondersteuning van de omschakeling naar of continuering van de biologische bedrijfsvoering gebruikt. Van 1994 tot en met 2002 en in 2004 bestond de Regeling Stimulering Biologische Productie (RSBP). Deze regeling voorzag in een omschakelsubsidie en een voortzettingssubsidie per hectare. Het subsidiebedrag per hectare verschilde per sector. In de periode 1999 tot en met 2002 hebben ruim 800 bedrijven gebruik gemaakt van de regeling om te kunnen omschakelen.

In 2004 is de regeling voor het laatst geopend en hebben nog circa 60 bedrijven van de regeling gebruik gemaakt. Naast de RSBP kan voor investeringen die gepaard gaan met de omschakeling naar biologische landbouw, gebruik worden gemaakt van de regeling voor groenfinanciering. Daarnaast heeft LNV het 'Convenant Opschaling Biologisch Varkensvlees' ondersteund door middel van een investeringspremieregeling (eind 2001 – begin 2002).

Na 2004 is er geen sprake meer van omschakelsubsidies. Biologische bedrijven ontvangen sinds 2006 een zogenaamde voortzettingssubsidie welke gelijk is aan de kosten van de certificering voor de biologische productiemethode op het bedrijf.

Sinds 2001 richt het beleid rond de stimulering van biologische landbouw zich sterk op de ontwikkeling van de markt. Dit beleid is ingezet met de beleidsnota 'Een biologische markt te winnen' (periode 2001-2004). Een van de beleidsaannames hierbij is dat een positief marktperspectief c.q. vertrouwen in de markt voldoende is voor een ondernemer om de keuze te maken voor biologische productie.

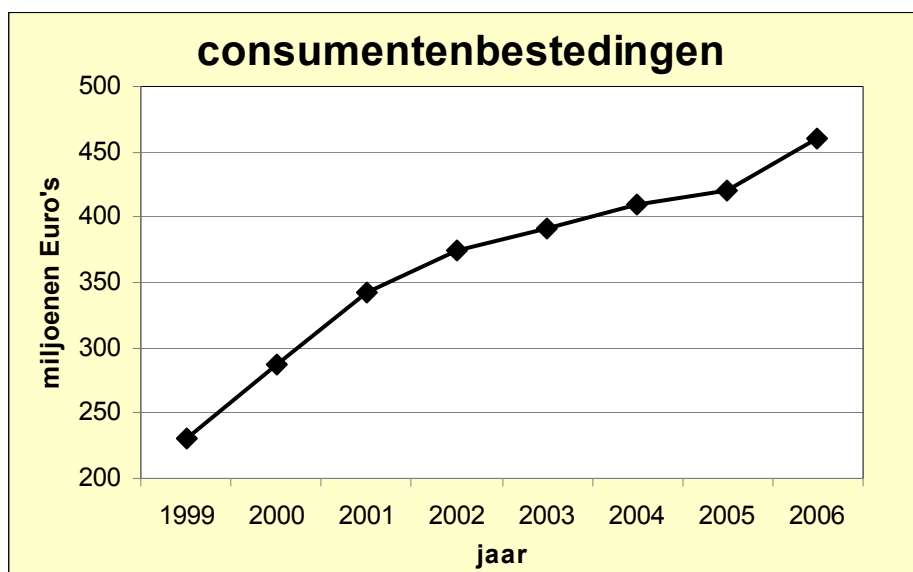
Het beleid geformuleerd in de Beleidsnota Biologische Landbouw 2005-2007 zet nog sterker dan voorheen in op stimulering van de marktvaart naar biologische producten. Het Convenant Marktontwikkeling Biologische Landbouw wordt in deze periode voortgezet. Het convenant, dat is gesloten door het rijk, marktpartijen en maatschappelijke organisaties, omvat onder meer meerjarige opschalingplannen en een voorlichtingscampagne.

3.2 Ontwikkeling vraag en aanbod 1999 - 2007

De Nederlandse consumentenbestedingen voor biologische producten laten vanaf 1999 een gestage groei zien (Figuur 1). Momenteel wordt 1,9% van de totale consumentenbestedingen in voeding uitgegeven aan biologische producten. Het verssegment is met een aandeel van 2,8% relatief het hoogst. Ook in Europa en wereldwijd laat de omzet in biologische voeding een snelle groei zien. De omzet wereldwijd is sinds 2001 verdubbeld (Bio monitor 2006). Verwacht wordt dat de groei wereldwijd de komende jaren zal doorzetten en dat door krapte in de markt ook het prijsniveau minimaal op hetzelfde niveau zal blijven (Biofood magazine).

Een groot deel van het in Nederland geproduceerde product wordt geëxporteerd. Naar schatting was dat in de periode 2002 - 2004 circa 70% (bron: Nautilus 2003). Verder betreft een groot deel van de consumenten bestedingen geïmporteerd product.

Een toename in consumentenbestedingen betekent niet vanzelfsprekend een toename in de vraag naar Nederlands biologisch product. Gezien echter de groei van de bestedingen in Nederland en wereldwijd en op basis van de ervaringen van de handel (zie volgende hoofdstuk) mag geconcludeerd worden dat ook de vraag naar Nederlands biologisch product gestaag groeit.

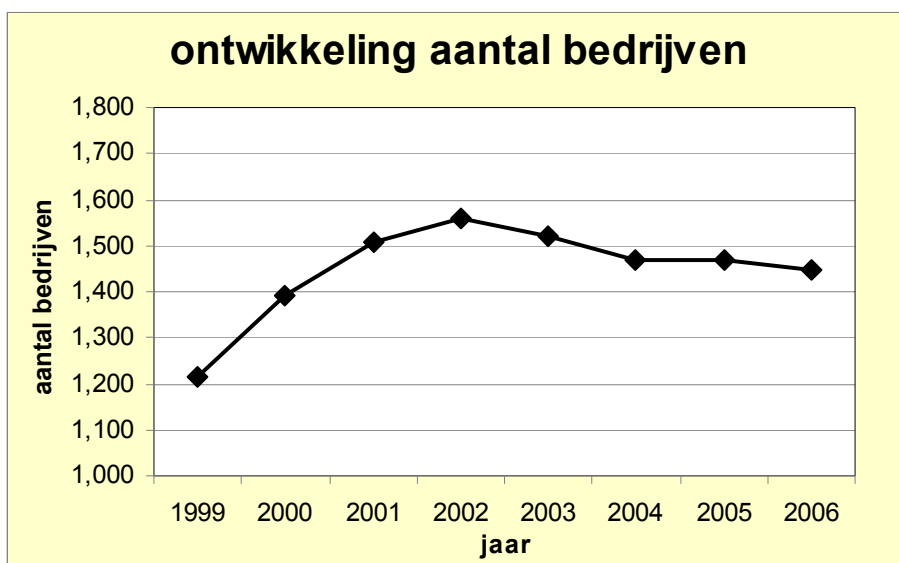
Figuur 1. Ontwikkeling Nederlandse consumentenbestedingen aan biologische producten van 1999 tot en met 2006 in miljoenen Euro's (bron: Eko-monitor 2001 tot en met 2005; Bio-monitor 2006).

De vraagkant van biologische producten laat weliswaar een regelmatige stijgende lijn zien, de aanbodskant heeft zich niet op dezelfde manier ontwikkeld. Het aantal biologische bedrijven is sinds 2002 licht gedaald (Figuur 2) en het biologische areaal is sinds 2004 (Figuur 3) stabiel gebleven. Door de sterke groei in de periode 1999-2002 is er in verschillende sectoren een onbalans ontstaan in de markt. Het aanbod was groter dan de vraag.

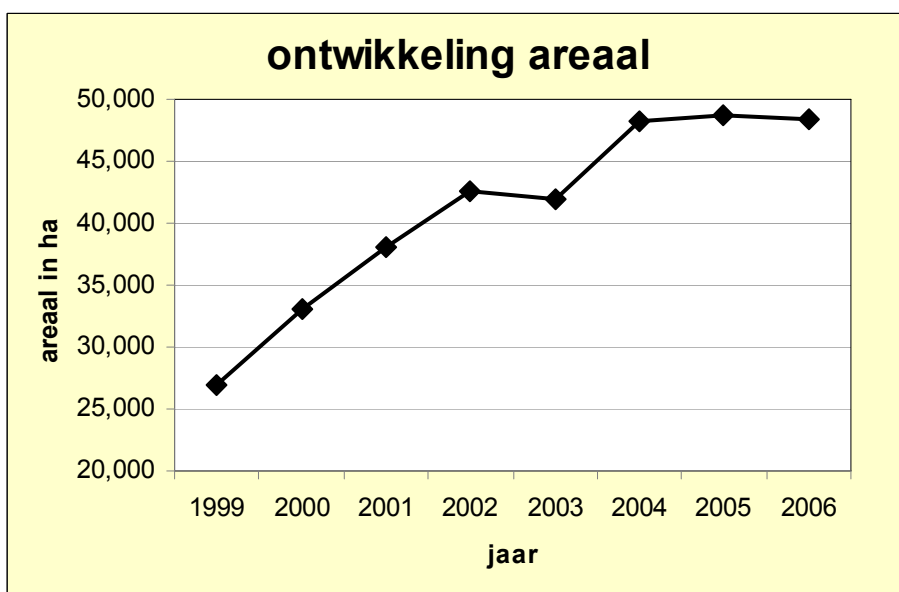
In de periode 2002 tot en met 2005 bleek de afzet van het biologische product dan ook vaak moeizaam te verlopen. Een vrij sterk gestegen aanbod door een snelle stijging van het aantal biologische bedrijven, een lichte economische recessie, prijzenoorlog in de supermarkten, laag prijsniveau in gangbaar en een onstabiele en soms afnemende buitenlandse afzet waren hier debet aan. De prijsvorming was dan ook matig tot slecht en regelmatig moest het biologische product tegen gangbare prijzen afgezet worden.

Het optimisme over de marktvooruitzichten van voor 2002 heeft in de dierlijke sector tot een aantal incidenten geleid die grote invloed hebben gehad op het imago van de biologische bedrijfsvoering onder gangbare veehouders. Zo heeft een aantal biologische varkenshouders het bijltje erbij neer moeten leggen en is een bedrijf voor verwerking van melk failliet gegaan waardoor een aantal leveranciers zonder afzetkanaal voor hun biologische melk kwamen te zitten.

In de meeste sectoren hebben de bedrijven die net voor of in deze periode omschakelden niet kunnen profiteren van de goede prijzen van voor 2002. Deze bedrijven hebben dan ook een zeer moeilijke periode doorgemaakt. Een aantal van deze bedrijven is gestopt of weer teruggeschakeld. Het aantal bij Skal ingeschreven bedrijven is dan ook na 2002 gestaag gedaald (Figuur 2). De dalende trend van het aantal bedrijven en de schaalvergroting in de biologische landbouw is vergelijkbaar met de situatie in de gangbare landbouw. Gezien de gestage en onafgebroken groei in de consumentenbestedingen in Nederland sinds 1999 (Figuur 1) en gezien de groei van de internationale markt voor biologische producten in dezelfde periode (Willer en Yusefi, 2007), zou eerder een stijging van het aantal bedrijven en het areaal in de biologische sector worden verwacht. Achteraf mag geconcludeerd worden dat de groei van het areaal en het aantal bedrijven in de periode 1999-2002 te snel is geweest voor de marktsituatie die na 2002 ontstond.

Figuur 2. Ontwikkeling aantal bij SKAL ingeschreven bedrijven (primaire productie) van 1999 tot 2006 (bron: Eko-monitor 2001 tot en met 2005; Bio-monitor 2006).

Figuur 3. Ontwikkeling areaal biologische landbouw (biologisch en in omschakeling) van 1999 tot 2006 (bron: Eko-monitor 2001 tot en met 2005; Bio-monitor 2006).

Door daling van het aantal primaire productiebedrijven, stabilisering van het areaal (Figuur 3) en een gestaag toenemende vraag zette zich eind 2005 een licht herstel in de afzet en prijsvorming van Nederlandse biologische producten. Dit herstel heeft zich in 2006 verder doorgezet tot een aanbodskrapte voor een aantal producten in 2007 (zie verder hoofdstuk 5).

Bij de gecertificeerde biologische verwerkers, importeurs, handelaren en opslagbedrijven was in 2006 een grote stijging waar te nemen. Dit jaar steeg het aantal bij Skal ingeschreven bedrijven met 97 tot 976 (Bio-monitor 2007). De grote stijging wordt volgens de Bio-monitor onder meer veroorzaakt door een aantrekkende markt.

De aanbodskrapte en de aantrekkende markt lijken zich in 2007 door te vertalen in een stijging van het aantal biologische bedrijven in de primaire productie. In 2007 is het aantal ingeschreven biologische bedrijven voor het eerst sinds jaren weer licht gestegen (Skal). Begin 2007 stonden er 1435 primaire productiebedrijven ingeschreven en op 19 juni 2007 waren dat er 1471. Dit is een netto toename van 36 bedrijven. Zestig bedrijven schreven zich nieuw in en 24 bedrijven schreven zich uit. De nieuwe aanmeldingen komen uit alle sectoren. Er zijn geen regio's of sectoren die eruit springen.

4 Knelpunten rond Omschakeling

4.1 Aanbodskrapte anno 2007

4.1.1 Algemeen

Het algemene beeld over alle producten is dat het aanbod licht tot zeer sterk achter blijft bij de vraag. In een enkel geval leidt dit zelfs tot een overspannen markt met extreem hoge productprijzen.

De binnenlandse vraag lijkt voor een aantal sectoren sterker toegenomen dan de buitenlandse, hierdoor wordt voor een aantal producten (fruit, groenten vollegrond) de laatste jaren een relatief groter deel op de binnenlandse markt afgezet.

Er is een duidelijk onderscheid te zien tussen sterk ketengestuurde sectoren met een beperkt aantal producten en marktspelers en sectoren met een grote diversiteit aan producten als de akkerbouw en de teelt van vollegrondsgroenten.

Voor de sectoren zuivel en vlees zijn er weliswaar tekorten, maar de keten heeft zelf meestal een goed beeld van de situatie in de markt en hoe de tekorten opgelost moeten worden.

Voor de sectoren akkerbouw en vollegrondsgroenten zijn er vele ketenpartijen (granen, industriegroenten, aard-appelen, versmarkt groenten), ieder met hun eigen belangen. Van een gestructureerd beeld van de aanbodskrapte en een gezamenlijke visie over de aanpak hiervan is bij deze sectoren nauwelijks sprake.

De geluiden over de aanbodskrapte verschillen niet alleen per sector maar soms ook per type afnemer. Welk signaal men afgeeft wordt mede beïnvloed door de eigen belangen. Sommige afnemers hebben meer belang bij een hoog prijsniveau en krapte in de markt, terwijl anderen wel varen bij een overschot in de markt.

Een ander algemeen beeld is een huiver voor verstoring van de nog vaak fragiele markt door een te snelle groei van het aanbod. De jaren van slechte prijsvorming, de te grote omschakeling bij varkens, het faillissement van een melkverwerker en de teloorgang van Nautilus liggen nog vers in het geheugen.

Vooralsnog vinden boeren en tuinders dat omschakeling niet sterk gestimuleerd hoeft te worden. Het herstel van de markt en de goede prijsvorming is pas eind 2005 op gang gekomen. Veel producenten vinden dat er na vier of vijf slechte jaren eerst maar eens wat verdiend moet worden. De aanbodskrapte mag voor velen nog wel even voortduren. Men is erg huiverig voor daling van de prijzen door teveel uitbreiding van de productie.

Op misschien glasgroenten na vindt men de markt niet overspannen en vindt men dat de prijzen eindelijk op een acceptabel niveau zijn. Dat wil zeggen, kostprijs met een lichte plus.

Hierbij moet aangetekend worden dat in de gangbare sector de prijzen ook duidelijk gestegen zijn. Voor de prijs

van biologische bulkproducten, als granen en industriegroenten, is de gangbare prijs vaak de basis. Daarbovenop wordt een meerprijs voor de biologische productiewijze doorberekend. In tijden van overschot van biologisch product worden biologische producten soms afgezet tegen gangbare prijzen. Op deze wijze is de gangbare productprijs de bodem voor de biologische productprijs.

4.1.2 Marktfluctuaties en omschakelperiode

Voor de grondgebonden sectoren mag het product pas als biologisch afgezet worden nadat er enkele jaren geen synthetische bestrijdingsmiddelen en meststoffen gebruikt zijn. Dit is de zogenaamde omschakelperiode. Voor akkerbouw, vollegrondsgroenten en grasland is dit 2 jaar. Deze omschakelperiode maakt het per definitie moeilijk om snel op veranderingen in de markt te kunnen inspelen. Indirect hebben ook de varkens- en pluimveehouderij last van deze omschakelperiode. Biologische geproduceerde grondstoffen voor veevoer zijn soms niet of tegen een hoge prijs verkrijgbaar als er door te trage omschakeling te weinig aanbod van biologische grondstoffen is. Ook snel terugschakelen naar gangbaar is vrijwel onmogelijk omdat door de veranderingen in de bedrijfsvoering de kostprijs voor de productie te hoog ligt en daarnaast de investeringen niet benut of zelfs geheel vernietigd worden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de varkenshouderij waarbij relatief hoge investeringen in geschikte stalsystemen noodzakelijk zijn.

Snelle fluctuaties in de vraag kunnen vooral bij de grondgebonden productie moeilijk opgevangen worden. Door de vertraging in de groei van de productie kan verder de neiging ontstaan te hard bij te sturen in omschakeling waardoor enkele jaren later weer overschotten ontstaan.

Er is enige elasticiteit in de productie, doordat er meer of minder intensief geproduceerd kan worden. Maar deze capaciteit is door onder meer vruchtwisselingseisen relatief beperkt. Daarnaast is het mogelijk om bij krapte op de Nederlandse markt het tekort aan te vullen door importen. Ook hier lijken de mogelijkheden beperkt, doordat de stijgende vraag zich veelal tegelijkertijd in binnen- en buitenland lijkt voor te doen.

De inschatting van de sector is dat uitbreiding van de productie door bestaande biologische boeren al voor een groot deel gerealiseerd is. Ook speelt de discussie bij een deel van de biologische boeren of men wel groter wil worden. Schaalvergroting kan op zich gunstig voor de kostprijs zijn, maar de vraag speelt in welke mate men hier gebruik van wil maken? Schaalvergroting en kostprijsverlaging is de tredmolen in de gangbare landbouw waar men vaak juist aan wilde ontsnappen. Uitbreiding van het aanbod via de huidige biologische boeren alleen, lijkt uiteindelijk niet voldoende om de huidige en de verwachte toekomstige aanbodskrapte op te lossen.

Zoals in hoofdstuk 3 al genoemd, wordt een groot deel van het Nederlandse product geëxporteerd. Harde cijfers over de volumes ontbreken. Door deskundigen (akkerbouw en groenten) wordt geschat dat de export een vijftal jaren terug nog op circa 70% van de productie lag maar dat dit percentage de laatste jaren wat afgenomen is. Ook voor eieren, vlees en zuivel wordt aangegeven dat een relatief groot deel wordt geëxporteerd. Export van biologisch fruit is de afgelopen jaren teruggelopen naar circa 10%

Voor de export van biologische producten wordt door de handel aangegeven dat Nederland vaak een zogenaamde gatenvuller is. Wanneer een land niet in haar eigen behoefte aan biologisch product kan voorzien, wordt het tekort door import uit Nederland aangevuld. Zogauw echter weer in een product van een redelijke kwaliteit uit eigen land kan worden voorzien, stopt de import uit Nederland. Dit mechanisme wordt mede ingegeven door de intenties van de biologische landbouw, waarin nabijheid en regionaliteit positief worden gewaardeerd.

Het streven naar regionale productie en de rol van Nederland als gatenvuller heeft gevolgen voor de stabiliteit van de Nederlandse exportmarkt voor biologische producten. Het importvolume van de landen waarnaar regelmatig Nederlands product wordt geëxporteerd kan vrij sterk fluctueren en is moeilijk voorspelbaar. Samen met de inflexibiliteit in het productievolume door de lange omschakelperiode is het vrijwel onontkoombaar dat er van tijd tot tijd tekorten of overschotten optreden. Een zeer goede kennis van de internationale marktontwikkelingen, goede marktsturing en een proactieve houding van de biologische productieketen is noodzakelijk om tijdig het productievolume aan te kunnen passen aan de marktvraag.

4.1.3 Aanbodskrapte per product of sector

Naast de aspecten van de huidige aanbodskrapte die voor alle sectoren gelden zijn er ook elementen die per sector specifiek een rol spelen. Ook geldt de aanbodskrapte voor alle sectoren niet even sterk. Om deze reden volgt onderstaand een weergave van de specifieke elementen in de huidige aanbodskrapte per sector of productgroep. Voor de plantaardige productie in de open lucht is een onderverdeling gemaakt die een relatie heeft met de combinatie van het type product en het type afnemer. Elk van deze groepen heeft haar eigen marktdynamiek. De volgende groepen zijn onderscheiden: granen, aardappelen, groenten voor de verwerkende industrie, akkerbouwmatige bewaargroenten, groenten voor de versmarkt. Deze productgroepen kunnen echter wel allemaal op één en hetzelfde productiebedrijf voorkomen.

Zuivel

Door de verschillende afnemers en verwerkers wordt geschat dat momenteel in totaal een tekort is aan biologische melk van circa 10 miljoen liter. Dit staat gelijk aan ongeveer 20 (grote) melkveehouders. Dit tekort wordt bevestigd door de vereniging van biologische melkveehouders in Nederland De Natuurweide.

Sommige afnemers proberen het tekort aan te vullen door middel van import uit Duitsland. Dit is echter onvoldoende om de huidige aanbodskrapte op te lossen. Er is verder een gematigd positieve stemming over de marktperspectieven op de langere termijn.

Bij de zuivel van geiten en schapen is zowel voor biologische als gangbare producten een tekort. Een groot deel van de productie (60/70%) wordt geëxporteerd. Er zijn ca 50 biologische melkgeitenhouders en 14 biologische melkschapenhouders. Er is anno 2007 ruimte voor uitbreiding van de productie. Afnemers spreken van een structureel tekort op dit moment en geven aan dat er een zeer sterke uitbreiding mogelijk is. De geiten- en schapenhouders zelf zijn voorzichtiger en geven de mogelijkheid voor een lichte uitbreiding aan (zie ook paragraaf 4.1.1).

'huiver voor verstoring van de nog vaak fragiele markt'). Gezien de relatief kleine sector kunnen enkele grote omschakelaars het huidige tekort namelijk alweer doen omslaan in een overschot.

Varkenshouderij

De vraag naar biologisch (varkens)vlees is momenteel beduidend groter dan de productie. Er is momenteel een structureel tekort in de productie. Men zou momenteel ongeveer 20 tot 25% meer kunnen afzetten. De verwachting is dat de komende drie jaren een uitbreiding van de productie van ongeveer 80% mogelijk wordt.

Pluimveehouderij

In deze sector heeft de laatste jaren een explosieve groei plaatsgevonden. De groei vond plaats door zowel uitbreiding van bestaande biologische bedrijven als nieuwe omschakelaars. Momenteel lijkt vraag en aanbod redelijk in evenwicht. Deze markt is wel erg gevoelig voor overschotten. Een ei te veel geeft een druk op de prijs. De Nederlandse eieren worden voor een groot deel geëxporteerd naar vooral Duitsland (zie ook paragraaf 4.1.2. 'Nederlands product als gatenvuller'). De Duitse markt is inmiddels afhankelijk van de Nederlandse biologische eieren. De verwachting voor de komende jaren is dat de groei door zal zetten.

Akkerbouw: Granen

De prijzen voor biologisch graan zijn evenals voor gangbaar graan goed. De markt van biologisch graan is nog vrij fragiel. De markt komt vanuit een diep dal en verkeert nu in euforie. Er is sprake van een autonome groei van de markt voor biologische baktarwe, maar er zijn meerdere redenen aan te geven voor de huidige prijsvorming. De lage opbrengsten in 2006 en de grotere vraag naar biologisch krachtvoer door de aangescherpte regelgeving voor krachtvoer, hebben de prijs opgeschroefd. Bij tarwe voor menselijke consumptie is de markt in evenwicht. Voor voergraan is er nog steeds toename van vraag. De prijs voor baktarwe is vaak gekoppeld aan de prijs voor voertarwe.

Er is tot op heden geen tekort aan grondstoffen voor de mengvoederindustrie. Grondstoffen komen overal vandaan. Er is een verschuiving van herkomst uit Duitsland naar herkomst uit Centraal- en Oost-Europa. Circa 10% van de grondstoffen voor veevoer is van Nederlandse herkomst. Grondstoffen zijn deels onderling uitwisselbaar. Is er bijvoorbeeld geen tarwe dan kiest men voor een andere grondstof. De prijzen van (biologische) grondstoffen zijn wel sterk gestegen. De prijs van biologische voertarwe is bijvoorbeeld van 20 euro naar 35 euro per ton gegaan (Bron: mengvoederindustrie).

Akkerbouw: Aardappelen

Sinds kort is er weer een stijgende lijn in de biologische aardappelafzet in de supermarkten. Dit beeld wordt geschetst door de biologische aardappelhandel. Er is echter nog voldoende productie om in de huidige vraag te kunnen voorzien. Er zijn wel steeds meer kansen voor export van Nederlandse biologische aardappels naar onze buurlanden.

Zowel producenten als handel zijn van mening dat vooral gewerkt moet worden aan verbetering van de kwaliteit van de biologische aardappel alvorens de productie sterk uit te breiden. Als de kwaliteit niet structureel verbeterd dan zal de wal het schip vanzelf keren en zal de vraag naar biologische aardappels weer snel in kunnen zakken. Aantasting door *Phytophthora infestans* is de belangrijkste oorzaak voor de onvoldoende kwaliteit van de biologische aardappels.

Akkerbouw: Groenten voor de verwerkende Industrie (conserven, diepvries)

De vraag naar biologische groenten (vooral erwt en stamslaboon) voor de verwerkende industrie is de laatste jaren sterk toegenomen. Verwerkers moeten een totaal pakket aan hun afnemers leveren met zowel biologische als gangbare producten. Als het biologische deel niet geleverd kan worden dan wordt ook het gangbare deel niet afgenomen. Het volume van het biologische deel in dit pakket is bij veel afnemers sterk toegenomen. Om het totaalpakket te kunnen blijven leveren is de verwerkers er dus veel aan gelegen om ook in de vraag naar biologische producten te kunnen voorzien. De verwerkers kunnen echter onvoldoende biologische grondstoffen uit Nederland krijgen. De prijzen van de grondstoffen zijn de laatste twee jaren al ongeveer 20% gestegen. De teelt van granen of versproducten heeft bij de telers om diverse redenen de laatste jaren echter de voorkeur. Verwerkers zoeken ook nadrukkelijk in het buitenland om aan de vraag naar biologische grondstoffen te kunnen voldoen.

Akkerbouwmatige bewaargroenten (kool, ui, peen)

Veel Nederlands areaal wordt ingevuld door de grote gewassen peen, ui en kool. Hierop wordt vooral door Duitse supermarkten de laatste jaren een groot beslag gelegd. Het tekort in aanbod is anno 2007 relatief groot. Men is ook voor de komende jaren positief gestemd over de ontwikkeling van de marktvraag.

De gestage groei van de vraag kon de laatste jaren nog redelijk door intensivering van de bouwplannen worden opgevangen. De rek is er nu echter uit en de groei van de productie zal vanaf heden uit uitbreiding van het akkerbouwareaal moeten komen. Dit door schaalvergroting van bestaande bedrijven en/of door nieuwe omschakelaars.

Groenten versmarkt (prei, sla, bospeen, venkel, bladselderij etc.)

Voor verse producten met een relatief korte houdbaarheid (bloemkool, broccoli, sla, bladgewassen) is er ruimte voor uitbreiding van de productie. De natuurvoedingsbranche kan nog redelijk worden voorzien maar bij uitbreiding van de vraag door supermarktketens is er tekort. De moeilijkheid bij producten met een korte houdbaarheid is de logistiek. Bij de vaak kleine volumes biologisch product is dit een lastig probleem. Ook is er voldoende omloopsnelheid van het product in het winkelschap nodig.

Glasgroenten

De vraag is de laatste jaren groter dan het aanbod en is nog steeds sterk groeiende. De binnenlandse vraag maar vooral ook de export is sterk toegenomen. Het grootste deel van de Nederlandse biologische glasgroenten gaat

de grens over. De markt voor kasproducten wordt zelfs overspannen genoemd. De prijzen worden zo hoog dat het product zich uit de markt dreigt te prijzen.

Fruitteelt

Bij appels is er een aanbodskrapte. De Nederlandse productie is de laatste jaren nauwelijks gegroeid terwijl de vraag gestaag is toegenomen. Vooral de Nederlandse afzetmarkt is gegroeid. Hierdoor gaat het in Nederland geproduceerde biologische grootfruit, in tegenstelling tot een aantal jaren terug, nauwelijks de grens over. Een aantal partijen is nog wat terughoudend in de bevestiging van de uitspraak of de grotere vraag ook blijvend is. Ook voor peer en vele soorten kleinfruit is de vraag over het algemeen groter dan het aanbod. Voor blauwe bes en framboos zijn er onlangs relatief grote bedrijven met biologische productie gestart.

Sierteelt

De telers kennen zelf de markt vrij goed omdat ze zelf deel uitmaken van het nieuw opgerichte handelsbedrijf Bioflora (opvolger Florganic). Er is een redelijk goed vertrouwen in de ontwikkeling van de markt.

Bestaande telers in de vollegrond geven aan dat er meer telers nodig zijn. Dit is nodig voor een grotere risicospreiding, meer volume en een beter assortiment. Voor de kasbloemen is er behoefte aan 1 á 2 telers meer om jaarrond een voldoende gevarieerd assortiment te kunnen leveren.

Voor de bolbloemen kunnen de huidige broeiers en bollentelers goed aan de vraag voldoen.

4.2 Knelpunten in omschakeling 2007

4.2.1 Algemene situatie rond omschakeling

Vrijwel alle partijen zijn het er over eens dat er ruimte is voor nieuwe omschakelaars, dat er momenteel onvoldoende bedrijven omschakelen en dat er een noodzaak is om nieuwe omschakeling te bevorderen en te sturen. Dit geldt momenteel in meer of mindere mate voor vrijwel alle sectoren, behalve voor de pluimveehouderij. De laatstgenoemde sector is recent sterk gegroeid en het aanbod lijkt hier in evenwicht met de vraag.

De mening over de omvang van de noodzakelijke omschakeling verschilt afhankelijk van de belangen die een partij heeft. Bestaande biologische bedrijven zijn hierin over het algemeen veel terughoudender dan de overige ketenpartijen. De huidige biologische bedrijven hebben vooral belang bij een voldoende hoog prijsniveau en niet bij uitbreiding van de productie door nieuwe toetreders op de markt. Ketenpartijen hebben in de meeste gevallen wel belang bij uitbreiding van het volume. Hierbij speelt ook nog een rol of de ketenpartij haar aanbod al heeft veilig gesteld met langlopende afspraken of niet.

Vanuit de biologische veehouderij wordt sterk aangedrongen op extra omschakeling in de plantaardige sector. Men is van mening dat de groei van veehouderij en plantaardig in onbalans is. Men raakt de biologische mest niet kwijt bij de bestaande biologische bedrijven met plantaardige productie en er is een tekort aan biologisch

geproduceerd krachtvoer.

Het tekort aan omschakelaars in de veehouderij wordt als een minder groot knelpunt ervaren dan het tekort in de plantaardige sector. Men ziet het tekort in de veehouderij als een tijdelijk en oplosbaar probleem. Dit heeft vooral te maken met het sterk ketengestuurde karakter van de veehouderij. Het aantal soorten producten en/of het aantal betrokken afnemers is hier meestal beperkt. De afnemers zoals de melkverwerkers en slachters treden sterk sturend op in de omvang van de primaire productie. Zonder afzetcontract bij deze ketenpartijen wordt er vrijwel niet omgeschakeld. Daarnaast hebben de ketenpartijen als De Groene Weg en de melkcoöperaties zowel een gangbare als biologische tak. Hierdoor kent men de gangbare sector goed en weet men binnen hun kring van toeleveranciers beter de potentiële omschakelaars te vinden. Ook heeft men een redelijk inzicht in de huidige en toekomstige markt voor biologische producten. Hierdoor weet men de omschakeling redelijk goed vanuit de vraagontwikkeling te sturen. Daarnaast is men er zich, door de mislukkingen uit het verleden, goed bewust van dat een te snelle groei van het aanbod desastreuze gevolgen kan hebben.

De plantaardige sector en hierin vooral de akkerbouw en vollegrondsgroenten is veel meer verdeeld in de afzet. Er zijn afzonderlijke afzetketens voor aardappels, conserven- en diepvriesgroenten, granen en voor verse markt groenten. De verschillende producten komen vaak wel op een productiebedrijf voor. Dit heeft consequenties voor de mogelijkheden van sturing in het aanbod van producten en in de omschakeling.

4.2.2 Belemmeringen in omschakeling voor alle sectoren

In vrijwel alle sectoren wordt een aantal oorzaken voor de trage omschakeling vaak genoemd. Deze zijn:

A. Onbekendheid met en negatief beeld van de biologische bedrijfsvoering

De biologische bedrijfsvoering is weinig bekend bij gangbare boeren. Er bestaat een beeld van veel arbeid, onvoorspelbaarheid en regelmatige calamiteiten in de bedrijfsvoering.

B. Geen vertrouwen in de markt

Onvoldoende vertrouwen in de stabiliteit en duurzaamheid van de markt voor biologische producten.

C. Economische belemmeringen

Omvang van (des)investeringen, inkomensdip tijdens omschakeling.

D. Geen economische voordeel

De gangbare productprijzen zijn evenals de biologische productprijzen goed en dus is er geen noodzaak tot omschakeling.

E. Vergrijzing en gebrek aan ondernemerschap

De gemiddelde leeftijd van de huidige agrarische ondernemer is hoog. Men is vaak teveel traditioneel boer en te weinig ondernemer.

F. Biologisch is geen geschikte bedrijfs optie

De omschakeling naar bio is niet haalbaar omdat het bedrijf te gespecialiseerd is, niet in een goed gebied ligt, er (nog) onvoldoende markt is voor specifiek product.

G. Onvoldoende vakmanschap

Men heeft nog onvoldoende vertrouwen in eigen vakmanschap om biologisch te kunnen telen.

H. Onvoldoende beschikbare kennis

Vooraf voor enkele van de kleinere sectoren vindt men vaak te weinig technische kennis beschikbaar om te kunnen omschakelen.

I. Moeilijke zij-instroom

Ondernemers die niet uit de sector zelf afkomstig zijn kunnen nauwelijks een bedrijf starten.

Hieronder worden deze veelgenoemde belemmeringen nader toegelicht:

Onbekendheid met en negatief beeld van de biologische bedrijfsvoering

De redenen voor het negatieve beeld dat gangbare ondernemers hebben van de biologische bedrijfsvoering zijn vrij divers en verschillen ook per sector. Er heerst bij veel gangbare ondernemers een beeld van grote arbeidsbehoefte, sterk wisselende opbrengsten, besmettingsbron van ziekten en plagen en van technische moeilijkheden en belemmeringen.

Het negatieve beeld van biologische landbouw wordt verder versterkt door de informatie die men ontvangt van de gangbare erfgenemers, zoals mengvoederleveranciers, adviseurs en loonwerkers. Verder ontbreken vaak goede voorbeelden in de nabije omgeving.

Een ander aspect betreft de beleving van omschakeling naar biologische landbouw. Voor veel gangbare ondernemers betekent omschakeling naar biologische landbouw dat men erkent dat men als gangbare boer niet duurzaam genoeg produceerde. Hoewel biologische boeren meestal niet meer als buitenbeentjes worden beschouwd, blijkt er toch nog een taboe te heersen om zelf daadwerkelijk biologisch te gaan produceren. Biologische boeren lopen daarnaast niet hard om biologische landbouw bij hun gangbare collega's te promoten.

Geen vertrouwen in de markt

De vermelde calamiteiten (par. 3.2) rond afzet en prijsvorming hebben sterk bijgedragen aan de negatieve beeldvorming van de markt voor biologische producten. Men heeft geen vertrouwen in de stabiliteit van de biologische afzetmarkt. Verschillende ondernemers geven verder aan dat het verschil tussen biologisch en gangbaar steeds kleiner wordt als het gaat om de milieueffecten van de landbouw. Om deze reden ziet men voor biologische producten in de toekomst geen markt, omdat biologisch zich niet meer voldoende zal onderscheiden.

Economische belemmeringen

Er is vaak sprake van een tijdelijke terugslag in de omzet in de omschakel jaren maar soms ook in enkele jaren daarna. De omzetzakking kan per bedrijf sterk verschillen. De snelheid waarmee men de terugslag te bovenkomt eveneens. Zeker tijdens mindere jaren in de biologische landbouw komen omschakelende of net omgeschakelde bedrijven in (financiële) problemen. Veel gemaakte fouten zijn dat omschakelaars niet meteen de juiste

investeringen doen en bij gebrek aan ervaring beginnersfouten maken. Hierdoor zijn opbrengsten en kwaliteit vaak niet voldoende en profiteert men niet van de meerprijs van biologische producten.

Omschakeling kan gepaard gaan met een hoge investeringsbehoefte, zoals mechanisatie, stalsystemen en nieuwe aanplant (fruit).

Vergaande specialisatie maakt het verder vaak moeilijk om het bedrijf biologisch te maken. Er is geïnvesteerd in mechanisatie en gebouwen ten behoeve van de specialisatie. Deze investeringen worden bij omschakeling deels teniet gedaan. Ook de schaalvergroting in de landbouw heeft het vaak bijna onmogelijk gemaakt om nog een andere weg in te slaan.

Geen economisch voordeel, vergrijzing en gebrek aan ondernemerschap

Omschakeling naar biologische landbouw was voor een aantal ondernemers de laatste jaren één van de opties voor de toekomstige bedrijfsstrategie. Dit naast schaalvergroting, specialisatie of verschillende vormen van extra waarde toevoegen aan het product. Echter bij financiële doorrekening van bedrijven wordt vaak het verschil in financieel resultaat tussen gangbare en biologische bedrijfsvoering als te klein ervaren voor het risico dat men neemt. Om deze reden wordt vaak voor een minder risicovolle bedrijfsstrategie gekozen of veranderd men niet. Bovendien zijn de prijzen van gangbare producten ook behoorlijk gestegen, dus is de meerprijs van biologisch ook weer niet zó spectaculair. Dit gecombineerd met de relatief hogere leeftijd van veel gangbare boeren: met de betere prijzen voor gangbare producten 'zingt hij het nog wel een paar jaar uit'.

Verder is in de gangbare akkerbouw de afzet goed geregeld. Men hoeft relatief weinig te doen om de producten af te kunnen zetten tegen een acceptabele prijs. Nadeel hierbij is dat men prijsnemer is tegen wereldmarktprijzen. Voor biologische landbouw is veel meer ondernemerschap vereist om het product af te zetten. Veel gangbare ondernemers zijn hier slecht toe in staat of zien dit niet zitten.

Biologisch is geen geschikte bedrijfs optie:

Er is een beperkte groep gangbare bedrijven serieus met omschakeling bezig geweest, maar uiteindelijk gekozen heeft gangbaar te blijven boeren. De redenen hiervoor zijn zeer divers en vaak afhankelijk van de specifieke bedrijfs- of persoonlijke situatie.

Zo kan een bedrijf ongunstig gelegen zijn voor de afzet van bijvoorbeeld industriegroenten of veevoeder of voor de aanvoer van mest.

In sommige gevallen teelt men een of meerdere specifieke producten waar nog onvoldoende biologische afzet (of meerprijs) voor is of was. Een aantal bedrijven is al op zo'n grote schaal gaan werken dat de benodigde extra arbeid bij het areaal wat men teelt niet is te organiseren.

Onvoldoende vakmanschap

De meeste gangbare ondernemers beseffen dat de omschakeling naar biologisch meer van hun vakmanschap gaat vragen of een ander soort vakmanschap vraagt. Dit ondanks dat men dat de beschikbaarheid van kennis

vaak wel voldoende om te kunnen omschakelen. Er is meer nodig dan formele kennis om de fijne kneepjes van het vak te beheersen. Men heeft soms onvoldoende vertrouwen of men wel het vakmanschap heeft of kan ontwikkelen om een voldoende opbrengst te halen tegen een acceptabele kostprijs.

Onvoldoende beschikbare kennis

Opvallend is dat de beschikbaarheid van (technische) kennis bij de grote sectoren akkerbouw, vollegrondsgroenten en melkveehouderij niet vaak als belangrijke belemmering voor omschakeling wordt ervaren. Men vindt dat voor de omschakeling de meeste noodzakelijke technische kennis beschikbaar en over het algemeen redelijk goed ontsloten is. Dit ondanks het feit dat men van mening is dat er toch nog vele kennisvragen bestaan en nog veel kennis ontwikkeld moet worden. Daarnaast vindt men dat omschakelaars goed begeleid en geschoold moeten worden, omdat biologische landbouw veel kennis en vakmanschap van de ondernemer vraagt.

Bij een aantal sectoren wordt echter wel ervaren dat er onvoldoende kennis beschikbaar is om te kunnen omschakelen. Dit geldt voor de glastuinbouw, teelt van peren, teelt van kleinfruit en de teelt van snijbloemen (zowel open teelt als kasteelt).

Moeilijke zij-instroom

Er is mogelijk een potentieel van biologische boeren uit de groep mensen die niet uit de sector komt (evenals in de gangbare landbouw). Vanuit het niets starten als biologische boer is echter vrijwel onmogelijk. De benodigde investeringen zijn veel te groot.

4.2.3 Specifieke belemmeringen per sector

Naast de belemmeringen die gelden voor alle sectoren zijn er ook elementen die per sector specifiek een rol spelen of voor bepaalde sectoren extra sterk gelden. Deze belemmeringen komen voort uit de specifieke aard van een bepaalde sector. Om deze reden volgt onderstaand een weergave van de specifieke belemmeringen voor omschakeling per sector. Er is gekozen om de mening die naar voren is gekomen uit de interviews weer te geven. Deze mening roept soms vragen op over de achtergrond van deze mening of wat precies bedoeld wordt. In de interviews is hierop wel zoveel mogelijk doorgevraagd maar kwam niet altijd boven tafel. In deze gevallen is er geen interpretatie van de onderzoekers weergegeven. In die gevallen waar in de interviews impliciete kennis van de sector wordt verondersteld, is door de onderzoekers soms een nadere toelichting gegeven.

Melkveehouderij (inclusief geiten en schapen)

Afnemers in de melkveehouderij proberen gangbare veehouders te interesseren voor omschakeling. Er wordt mondjesmaat afzetgarantie gegeven door de afnemers. Men is nog wat huiverig voor een te snelle stijging van het aanbod. Er wordt al wel twee eurocent extra betaald voor melk in omschakeling.

Op dit moment wordt de schaarste nog niet vertaald in een (veel) betere prijs voor de melkveehouder.

De kosten voor de biologische productie zijn wel relatief hoog. Dit weerhoudt nieuwe omschakelaars om te gaan omschakelen.

De omschakelperiode van twee jaar waarin nog niet tegen biologische prijzen kan worden afgezet en de dip in de melkopbrengsten door de veranderde bedrijfsvoering, vormen nog steeds een belemmering voor omschakeling.

Er zijn geen grote investeringen nodig om te kunnen omschakelen. Dit is dan ook geen belemmering.

De groei van de biologische akkerbouw blijft achter bij die in de dierlijke sectoren. Er ontstaat een onbalans tussen plantaardige en dierlijke productie. Afzet van mest en aankoop van ruwvoer is hierdoor lastig en duur. Dit is een belemmering voor nieuwe omschakelaars.

Ondanks de genoemde belemmeringen is er wel interesse voor omschakeling. Een op 28 juni 2007 gehouden open dag over omschakeling naar biologische melkveehouderij trok ongeveer honderd bezoekers die positief gestemd waren over de biologische melkveehouderij.

Varkenshouderij

De biologische varkenssector is sterk ketengestuurd. Men gaat niet omschakelen als er geen afzetcontract is bij De Groene Weg.

De Groene Weg heeft in samenspraak met biologische varkenshouders uitbreiding van de productie van biologische varkens besproken en georganiseerd. Gesaneerde boeren zijn weer gestart en inmiddels (juni 2007) zijn er vier nieuwe varkenshouders bij. Daarnaast is er uitbreiding van bestaande bedrijven. Er zijn op korte termijn nog ongeveer vijf extra biologische varkenshouders nodig.

Als belangrijkste drempel voor omschakeling worden de hoge investeringen aangegeven. Eenmaal omgeschakeld is er nauwelijks een weg terug mogelijk. Deze drempel is momenteel door de goede afzetvooruitzichten echter overkomelijk.

Pluimveehouderij

In deze sector vindt een explosieve groei van de productie plaats. Dit zijn zowel bestaande uitbreiders als nieuwe omschakelaars. Voor de pluimveehouderij is biologische productie een redelijk geaccepteerde bedrijfseconomische keuze. De overstap naar de biologische houderij van bijvoorbeeld de scharrel- of Freilandhouderij is een relatief kleine stap.

Voor de pluimveehouderij vinden de meeste respondenten dat de aandacht vooral gericht moet blijven op de marktontwikkeling en niet op (directe) bevordering van omschakeling. Dit laatste lost de sector zelf wel op door een zeer marktgerichte omschakeling.

Akkerbouw en groenteteelt in de vollegrond

De akkerbouw en de groenteteelt in de vollegrond heeft voor een gezonde vruchtwisseling noodzakelijkerwijs een relatief groot aantal gewassen. De teler heeft voor elke type gewas te maken met een andere afnemer.

Voorheen voerde de biologische afzetcoöperatie Nautilus een zeer sterke marktregie, waarbij de productie zo goed mogelijk gepland werd afhankelijk van de te verwachten afzet. Door de zeer slechte prijsvorming in de periode 2002-2005 en doordat een steeds grotere groep telers zelfstandig buiten Nautilus om hun producten ging afzetten, was deze marktregie niet meer uitvoerbaar. Nautilus is als marktregisseur van het toneel verdwenen. Het ontbreken van een dergelijke afstemming tussen de verschillende groepen afnemers en de primaire productie heeft negatieve gevolgen gehad voor de stabiliteit van de markt.

Gangbare ondernemers kennen alleen de gangbare afnemers. Een aantal afnemers van biologische producten opereert uitsluitend in de biologische sector. Voor nieuwelingen is het lastig om afzetkanalen te vinden want men heeft nog geen netwerk. Men heeft nauwelijks gehoord van ketenpartijen als Naturelle, Udea, Odin en dergelijke of alleen in negatieve zin (Nautilus). Men moet ook vaak meer doen om het product voor een goede prijs afgezet te krijgen en men wordt meer dan bij de gangbare afzet geconfronteerd met specifieke kwaliteitseisen. De afzetwereld is een compleet andere dan gangbaar. Hier is echt een barrière.

Afzet voor producten in omschakeling is moeilijk. Alleen voor gewassen met bestemming veevoeder is er een afzetmarkt, omdat op veehouderijbedrijven een deel van het voer 'in omschakeling' mag zijn. De omzetzijde in omschakeling kan per bedrijf erg verschillen. Meestal zijn er één of twee jaren met een forse omzetzijde. Erg bepalend hierin zijn de gewassen die men teelt of de gewassen die men gaat telen. Bij intensieve groentetelers is dit een zware dobber, bij extensieve akkerbouwers kan de omzetzijde erg meevallen. Bij een geleidelijke, goed uitgekende omschakeling kan de omzetzijde op zich meevallen.

Naast de omzetzijde speelt nog een ander financieel probleem. Omschakeling gaat vaak gepaard met een extra investeringsbehoefte. Nieuwe machines zijn nodig voor de andere manier van werken en voor het telen van nieuwe gewassen. Vaak is er ook sprake van kapitaalsvernietiging, omdat bijvoorbeeld de aardappelbewaarschuur onbruikbaar wordt. De omvang van de (des)investeringen vormt soms een belemmering voor de omschakeling.

Glasgroenten

In vrij veel gevallen wordt in de teelt van glasgroenten de regelgeving als belemmerend ervaren. Er zijn diverse reguliere telersverenigingen die biologisch zien zitten als niche markt, maar dan met flexibelere voorwaarden. Men wil bijvoorbeeld telen in pottenteelt of containers in plaats van in de vollegrond zoals bij biologisch het uitgangspunt is. Er wordt druk gelobbyd bij Skal en LNV om dergelijke regels te versoepelen. Verder is omschakeling voor een glasteler die al in de grond teelt, vrijwel uitgesloten. Dit omdat de periode van omschakeling financieel niet te overbruggen is, tenzij de ondernemer een grote financiële buffer heeft. Telers die derhalve nog kennis hebben van grondteelt en nog relatief dicht bij de biologische teelt staan, hebben nauwelijks tot geen kans tot instappen. De glastuinders die nog in de vollegrond telen vinden de huidige interpretatie van Skal waarbij substraattelers wel in aanmerking komen voor een verkorte omschakelperiode niet fair.

Het beeld van de biologische teelt is bij gangbare telers vrij slecht. Omdat 2002 een slecht jaar was zijn er tuinders afgehaakt en dit zingt nog na in de glastuinbouw. Gangbare glastelers denken dat de biologische teelt maar voor enkelen is weggelegd. Men leest regelmatig berichten in vakbladen over mislukte teelten bij biologische telers. Dit bevestigt hun opvatting dat het een risicovolle aangelegenheid is. Daarnaast is er een negatief beeld over de extra arbeidsbehoefte en de technische belemmeringen.

Ook is er behoefte aan kennis en ervaring. De overgang van intensieve glasteelt op substraat naar grondteelt is erg groot en bedrijven aarzelen om hier in te stappen. Men heeft behoefte aan veel kennis (lees zekerheden). Daarnaast vraagt de biologische bedrijfsvoering om nieuwe teelten (vruchtwisseling) die ook weer kennisvragen met zich meebrengen.

Fruitteelt

De groei moet komen van nieuwe omschakelaars. Er zijn weinig bestaande biologische fruittelers die kunnen of willen uitbreiden. De 'oude' omschakelaars schakelden meer vanuit idealisme om. De nieuwe omschakelaars zullen naar verwachting veel meer vanuit economische overwegingen omschakelen.

De markt en afzet hoeven geen belemmering te zijn, want de markt is goed en het rendement in de biologische fruitteelt is over het algemeen beter dan in de gangbare fruitteelt.

Belemmeringen liggen soms in de investeringen in plantopstanden. Voor de biologische teelt zijn nieuwe rassen nodig. De plantopstanden zijn niet financieerbaar. Daarom is een geleidelijke omschakeling gewenst. Hierdoor wordt de investering uitgesmeerd over meerdere jaren.

Hoewel biologische productie redelijk geaccepteerd is, heerst bij sommige gangbare ondernemers nog steeds een sociale belemmering voor omschakeling. Ondernemers die in het verleden tegen de biologische sector hebben aangeschopt leiden gezichtsverlies als ze nu wel zouden omschakelen. Veel gangbare telers staan argwanend ten opzichte van biologisch. Het verschil tussen beide groepen is anno 2007 toch nog erg groot. Er zijn veel vooroordelen over biologische teelt die weggenomen moeten worden

Een belangrijk knelpunt is de omschakelperiode van drie jaar. In deze periode mag het fruit nog niet biologisch afgezet worden. Het fruit wordt in deze periode wel biologisch geteeld. De kwaliteit van dit omschakelingsfruit is voor het gangbare circuit vaak niet goed genoeg. De opbrengstprijzen zijn daardoor vaak slecht. Aan de andere kant zijn de kosten hoger

Het overheidsbeleid voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen in de biologische fruitteelt wordt door vrijwel iedereen in de sector als knelpunt genoemd. Er is nog steeds geen toelating voor milieuvriendelijke middelen. De overheid stelt zich in deze passief op en laat het over aan de markt. Producenten van gewasbeschermings-

middelen vragen geen toelating aan voor deze middelen, omdat het economische belang onvoldoende groot is. De sector is klein en de investeringen voor deze producenten te groot.

Kennis is er voor de appelteelt voldoende beschikbaar. Er blijven genoeg kennisvragen maar de teelt is uitvoerbaar. Voor peren en kleinfruit liggen er nog vele kennisvragen.

Sierteelt

De huidige biologische vollegrondstellers geven zelf aan dat er meer telers nodig zijn. Dit is nodig voor een grotere risicospreiding, meer volume en een beter assortiment. Men is vanuit de bestaande telersgroep mensen aan het zoeken die biologische snijbloemen en siergroen willen telen. Men zoekt dit niet zozeer in nieuwe omschakelaars maar bij bestaande biologische telers uit een andere sector (bijvoorbeeld groenten) die er een stuk snijbloemen bij zouden willen doen.

Ook voor de biologische kasbloemen is er ruimte voor 1 á 2 telers. Hier is de optie voor biologische glasgroenten echter veel interessanter en zullen naar verwachting zonder ondersteuning nauwelijks telers bereid zijn tot omschakeling naar de biologische teelt van snijbloemen. Uitbreiding van de biologische sierteelt in de kas is echter wel noodzakelijk om jaarrond een voldoende sortiment te kunnen leveren.

Het wordt anno 2007 nog steeds als erg vreemd ervaren als een gangbare kasteler omschakelt naar biologische bloementeelt. Dit komt onder meer doordat de kwaliteit soms anders of minder is dan bij de gangbare teelt. Als de kweker door omstandigheden dan toch gangbaar moet veilen slaat hij een slecht figuur, terwijl de hij vroeger bekend stond om zijn goede naam op de veiling.

Er is nog te weinig kennis per soort voor een stabiele teelt zowel in de kas als in de vollegrond. Er is verder geen of weinig ervaring met teelten in de kas. Men weet bijvoorbeeld nog weinig over lichtbehoefte, kwaliteit en ziekten en plagen onder biologische omstandigheden. Er is een groot risico op misoogst, wat de kasteler momenteel veel geld kan kosten. Er moet momenteel nog vaak worden geput uit de kennis van de gangbare bloementeelt of biologische glasgroenteteelt.

Voor de bolbloemen kunnen de huidige broeiers en bollentelers goed aan de vraag voldoen. Wanneer er meer product nodig is, kan dat goed opgevangen worden, omdat ook gangbare telers nauw bij de teelt en broei van biologische bollen betrokken zijn.

4.2.4 Kansen voor omschakeling

Een aantal van de genoemde belemmeringen kan echter ook juist kansen betekenen. In de interviews wordt een aantal van deze kansen genoemd.

De zeer goede prijsvorming en de groei van de marktomvang wordt regelmatig genoemd als kans voor groei van de omschakeling. Men is in dit opzicht erg tevreden over het overheidsbeleid van marktbevordering.

Ook de toenemende beperkingen en regelgeving in de gangbare landbouw worden regelmatig genoemd als motivatie voor omschakeling. Een aantal ondernemers vindt de beperkingen in pesticiden- en kunstmestgebruik zo groot worden dat de omschakeling naar biologisch niet zo'n grote stap meer is en voor het bio product wordt tenminste extra betaald.

Meer eigen verantwoordelijkheid in de afzet wordt door sommigen als belemmerend ervaren, maar biedt voor anderen juist meer betrokkenheid en een extra uitdaging voor het ondernemerschap.

Een groter beroep op vakmanschap wordt ook wel gezien als een extra uitdaging en geeft meer arbeidsvreugde. Ondanks de vergrijzing is er toch nog een relatief grote groep jonge ondernemers die een uitdaging zoekt.

4.3 Tot slot

Tot zover de knelpunten in omschakeling naar biologische landbouw. Een goede inventarisatie van de knelpunten is de basis voor een efficiënte aanpak hiervan. Vanuit de weergegeven knelpunten kan door de biologische sector, in samenhang met het overheidsbeleid, gekozen worden voor een bepaalde aanpak van deze knelpunten. De weergegeven knelpunten lijken hiervoor genoeg aangrijpingspunten te bieden.

Er is in dit rapport bewust voor gekozen om zoveel mogelijk het beeld weer te geven dat door de respondenten is geschetst. Uit de interviews bleek dat de ontwikkeling van de markt en de productie in de laatste tien jaren een grote invloed heeft gehad op hoe men nu tegen omschakeling aankijkt. Om deze reden is in hoofdstuk 3 wat uitgebreider ingegaan op de ontwikkelingen hierin van de laatste jaren.

Voor een goede toegankelijkheid is er voor gekozen om de belangrijkste conclusies en de samenvatting voorin het rapport weer te geven. Waarmee met deze paragraaf het rapport wordt afgesloten.

Literatuur

Ács, S., 2006. Bio-economic modelling of conversion from conventional to organic arable farming. Wageningen University, The Netherlands, 152 pp

Almaši, A., L. Lekkerkerk en I. van Vliet, 2000. Kansen en knelpunten biologische productiewijze. Informatie- en Kenniscentrum Landbouw, Ede, rapport 204

Anonymus, 2007. Discussienota voor Task Force vergadering. Aanpak aanbodskrapte.

Arendse, W., J. Leferink en E. Regouin, 2002. Trekken of duwen aan het biologisch product. Antwoorden op evaluatievragen omtrent de Regeling Stimulering Biologische Productiemethode en de 'ketenaanpak' zoals geformuleerd in de LNV-beleidsnota 'Een biologische markt te winnen'. Expertisecentrum LNV, Ede/Wageningen, rapport 2002/168

BIO-Monitor Jaarrapport 2006 2007, Biologica

Buck, A. de, 2001. The role of production risks in the conversion to more sustainable arable farming. Proefschrift Wageningen University, The Netherlands, 157 pp

Brummelen, C. van, E. Regouin en J. Leferink, 1999. Inventarisatie Kennisvragen Biologische Landbouw. Informatie- en Kenniscentrum Landbouw, Ede, rapport 165

Anonymus, 2002. EKO Monitor 2001 Jaarrapport: cijfers en trends. Platform Biologica

Anonymus 2003. EKO-Monitor 2002 Jaarrapport: cijfers en trends. Biologica

Anonymus, 2004. EKO-Monitor 2003 Jaarrapport: cijfers en trends. Biologica

Anonymus, 2005. EKO-Monitor Jaarrapport 2004. Biologica

Anonymus, 2006. EKO-Monitor Jaarrapport 2005. Biologica

Lauwere, C.C. de, A.J. de Buck, A.B. Smit, J.S. Buurma, H. Drost, H. Prins en L.W. Theuws, 2003. Omschakelen naar geïntegreerde of biologische teelt. Motieven, voorwaarden, risico's, mogelijke oplossingen en de rol van de ondernemer. IMAG, Wageningen, rapport 2003-02

Langner, B., 2006. Biograndstoffen komende jaren een vraagmarkt. Biofood magazine, vol. 7, no. 6, p. 12-15

Leferink, J. en M. Adriaanse, 1998. Omschakelen: beren en bergen. Onderzoek naar de redenen van akkerbouwers en vollegrondsgroentetelers om niet om te schakelen naar biologische landbouw. Informatie- en Kenniscentrum Landbouw, Ede, rapport 106

Stokkers, R., J. Smid en H.B. Schoorlemmer, 2001. Arbeid biologische landbouw. Verslag fase 1: Arbeidsknelpunten en bedrijfsniveau. Praktijkonderzoek voor de akkerbouw en de vollegrondsgroenteteelt, Lelystad

Wieringa H. en M. van Boxtel, 2004. Ruimte voor biologische landbouw. Onderzoek naar stimulerende beleidsinstrumenten. Land & Co, Wageningen

Willer, Helga and Minou Youssefi (red.) 2007: The world of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends 2007, volledig herziene uitgave, Februari 2007, IFOAM, Bonn, Germany en FiBL, Frick, Switzerland.

Wijnands, F.G., J.J. Schröder, W. Sukkel en R. Booij, 2002. Biologisch bedrijf onder de loep. Biologische akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt in perspectief. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Lelystad, PPO 303

Wijnands, F.G. en J. Holwerda, 2003. Op weg naar goede biologische praktijk. Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Lelystad, PPO 317

Bijlage 1 Lijst met geïnterviewde personen

Bedrijfsnaam	Naam	Type of functie geïnterviewde
Dierlijke en plantaardige sector		
Skal	Chris Maan	Keuringsinstelling
VBP	Bavo van den Idsert	Secretaris branchevereniging
Sector akkerbouw en vollegrondsgroente		
DLV Plant BV	Derk van Balen	Bedrijfsadviseur
DLV Plant BV	Jos van Hamont	Bedrijfsadviseur
DLV Plant BV	Sander Bernaerts	Bedrijfsadviseur
Agrifirm	Aart den Bakker	Ketenpartij
Bioselect	Jacques Vergroesen	Ketenpartij
Task force	Arend Zeelenberg	Ketenmanager
Biocconnect	Marian Blom	Kennismanager fruitteelt, sierteelt, agv en glasgroente
	Jaap Stuurland	Teler (gangbaar)
	Cees van Beek	Teler (biologisch)/ voorzitter PWG agv
	Peter Appelman	Teler (gangbaar)
	J.G. Boerma	Teler (gangbaar)
	Dhr. Cranenbroek	Teler asperges (gangbaar)
	Wim Keesom	Teler witloftrek (gangbaar)
	Dhr. Megens	Teler (gangbaar)
	Henk van Putten	Teler (gangbaar)
	Piet Sipma	Teler (omschakeling)
Sector fruit		
Bio Fruit Advies	Marc Trapman	Adviseur
DLV Plant BV	Gerjan Brouwer	Bedrijfsadviseur
NFO	Siep Koning	Branchevereniging
Prisma, coöperatieve vereniging van biologische fruittelers	Piet Korstanje	Branchevereniging
	Wil Sturkenboom	Ketenmanager/teler
Landgoed de Olmenhorst	Florian de Clercq	Ketenmanager/teler
PPO	Rien van der Maas	Onderzoeker
Sector sierteelt		
Louis Bolk Instituut	Leen Janmaat	Onderzoeker
Bioflora	Arend Zeelenberg	Projectleider
	Rob de Wit	Teler (biologisch)
	Hans Cuppen	Teler (biologisch)
Sector glasgroente		
Naturelle	Wim Jansen/Adriaan Jansen	Ketenpartij (afzet)
Eosta	Gert Kögeler	Ketenpartij
Louis Bolk Instituut	Leen Janmaat	Onderzoeker
	Theo Duyvesteijn	Teler (gangbaar)
	Robert Peeters	Teler (gangbaar)
	Rini Hopmans	Teler (biologisch)
	Pieter de Vogel	Teler (biologisch)

Bedrijfsnaam	Naam	Type of functie geïnterviewde
Alle dierlijke sectoren		
Bioconnect	Maurits Steverink	Kennismanager alle dierlijke sectoren
Bioconnect	Clemens Oude Groeniger	Kennismanager zuivel en rundvlees, varkensvlees en pluimvee en eieren
For Farmers	Wendy ter Linde	Ketenpartij (Mengvoederindustrie)
WUR	Ina Pinxterhuis	Themacoördinator
Sector melkveehouderij		
Agro Eco	Kees van Veluw	Adviseur
DLV	Edith Finke	Adviseur
DLV	Arjan Coppelmans	Adviseur
Natuurweide	Kees van Zelderden	Producentenvereniging
	Sjoerd de Hoop	Melkveehouder (biologisch)
Sector Geiten en schapen		
De Groene geit	Gerrit Verhoeven	Geitenhouder (biologisch)
Sector pluimvee		
Agro-Eco	Renske Loefs	Adviseur
ASG	Thea Fiks	Onderzoeker
Sector varkenshouderij		
ASG	Herman Vermeer	Onderzoeker
De Groene weg	Jan Leeijen	Coördinator aanvoer
VBV	Andries van den Boogerd	Vakgroep biologische varkenshouderij
For Farmers	Achim Tijkorte	Adviseur (Mengvoederindustrie)

